

STARI GRAD CELJE - KONZERVATORSKA OBNOVA I PRIJEDLOG PREZENTACIJE

Mr. sc. ZDENKO BALOG

Pučko otvoreno učilište Križevci

A. G. Matoša 4

HR - 48260 Križevci

zdenko_balog@ yahoo.com

Stručni članak
Professional paper

Primljeno/Recieved: 1.11.2006.
Prihvaćeno/Acceped: 12.12.2006.

Ovaj kratki uvid o tijeku obnove i prijedlogu prezentacije čuvenog Celjskog grada, na ovom mjestu predlažemo kao jedno dragocjeno blisko iskustvo na koji način se ruševine utvrde spašavaju od propasti, privode novim svrhama, oživljavaju kao dio nepokretne spomeničke baštine, te time postaju i važan dio turističke ponude mjesta. Predlažemo to u kontekstu razgovora koji su svojevremeno pokrenuti o budućnosti utvrde Velikog Kalnika nad Križevcima i njegovog iskorištavanja u turističkoj ponudi mikroregije.

Radnja nema svrhu dati analitički i kritički osvrt na konzervatorske radove na Celjskom gradu, nego ukazuje na iskustva naših susjeda u stogodišnjoj brizi i sporadičnoj obnovi jednog od najljepših utvrđenih gradova Savinjske doline i čitave Slovenije, Celjskog grada, iskustva koja smatramo dragocjenim putokazom i iskustvom kod obnove naših ruševnih utvrda poput Velikog Kalnika.

Ključne riječi: Celjski grad, Velik Kalnik, srednjovjekovne utvrde, konzervatorska obnova.

Srednjovjekovne utvrde debelih zidova - građene od kamena da odole svim navalama i destruktivnim akcijama napadača, građene da traju vječno i štite u sebi prostor za spokojan boravak stanovnika i posade - konačno polažu oružje pred najustrajnijim neprijateljem svega, vremenom. Pomalo gubeći svrhu, nikad se ne oporavljajući od najveće revolucije u povijesti ratovanja, baruta i vatrenog oružja, ne pružaju više neupitnu sigurnost koju su pružale nasuprot hladnom oružju, a ne pružaju niti životnu komociju koju žitelji sve više traže. Stoga ih stanovnici učestalo napuštaju, posebno tijekom 16.-17. stoljeća, da bi do 18. stoljeća, galantnog stoljeća dvorova i širokih perivoja, još malo koja stara utvrda bila naseljena.

Nenaseljena, napuštena utvrda prepuštena je zubu vremena, ali ne samo to. Njena je sudbina vrlo često i ubrzana. Djelovanje prirode, raslinja koje svojim korijenjem podlokava i slabi zidine u bazi gdje je pritisak najveći, samo je jedan od načina trajnog ugrožavanja zdanja. Slijede potresi i požari koji ovaj prirodni proces ubrzavaju,

krovovi se urušavaju, pa se zidovi u kišnim periodima napajaju vodom, koja se potom u zimi smrzava, a led drobi vezivo bedema. Čovjek svojim djelovanjem također odrađuje svoj dio posla. Napuštena utvrda dobro je došao kamenolom u kojem se vadi gotov, često i dobro obrađen građevinski materijal, a ponekad se lokalna administracija odluči i potpuno srušiti utvrdu kako ne bi postala utočište razbojnicima i skitnicama. U takvome stoljetnom slijedu više nas iznenađuje velik broj utvrda koje su još ostale u koliko-toliko prepoznatljivom obliku, kao impozantne ruševine koje su nadahnjivale romantične slikare i literate devetnaestog stoljeća. No s krajem devetnaestog i početkom sljedećeg stoljeća počinju i prve, najprije sporadične, inicijative da se ove ruine - u kojima pioniri nacionalnih povijesti počinju prepoznavati spomenike vlastite baštine - sačuvaju od potpune propasti, obnove i privedu nekoj novoj, vremenu primjerenijoj svrsi.

Dva jaka feudalna gospodara, ujedno najjači crkveni subjekti čitave regije, akvilejski patrijarh

i salcburški biskup, uživaju bogate posjede na području Štajerske, današnje Slovenije, što je već početkom drugog tisućljeća omogućilo izgradnju mnoštva moćnih utvrda gdje su stolovali vazali oba moćna feudalca. Ova okolnost snažno će kulturološki obilježiti ovaj dio Slovenije, te ga uvrstiti u samo žarište europskih kulturnih tokova. Celje i Rogatec spominju se u čuvenom srednjovjekovnom epu Parsifal, sanečka gospoda prijateljuju s najpoznatijim vitezom Minnesangerom Ulrichom v. Liechtensteinom, a jedan od Sanečkih prikazan je u rukopisu Manesse, gdje su donesene i neke njegove pjesme.

Ne zna se kada je utemeljen Celjski grad, sporno je i da li se u Parsifalu početkom 13. stoljeća spominje utvrda ili trgovište podno utvrde u savinjskoj dolini. Prvi srednjovjekovni spomeni Celja sporadični su i neodređeni. Čini se da su celjska gospoda u 12. stoljeću bili vazali Vovbreških. Prema tipologiji gradske jezgre, utvrda je mogla biti utemeljena tijekom 12.-13. stoljeća, te se tek početkom 14. stoljeća prvi puta spominje kao burg ('Cylie die purch und den marcht drunder'). Ubrzo nakon toga car Ludvig Bavarski podjeljuje Celje Sanečkima, koji sele svoje sjedište u novu stečevinu, te dapače preuzimaju grb prethodnih vlasnika Celja, i mijenjaju naslov u gospodu Celjsku. Time ujedno počinje tek nešto dulja od jednog stoljeća, sjajna povijest ove moćne obitelji koja traje do 1456. Nakon borbe za nasljedstvo Celjskih, utvrdu preuzima car, koji imenuje kastelane koji stoluju u gradu. O utvrdi se više ne vodi posebna briga, što za posljedicu ima čak i to da su tijekom seljačke bune 1515. ustanici zauzeli utvrdu i iz nje napadali trgovište smješteno ispod Grada. Nakon sloma seljačke bune više nema brige o utvrdi, koja se već 1565. spominje kao zapuštena i ruševna. Nakon toga provedeni su pokušaji da se obnovi i očuva život u utvrdi, te doista nalazimo likovne prikaze iz 17. stoljeća gdje vidimo da su stambeni dijelovi utvrde i obrambene kule pod krovom. Međutim, već 1751. ponovo doznajemo da je potpuno opustjela, te da strše tek goli zidovi. Od 1802. godine se sustavno eksploatira kao kamenolom.

Iz svega je vidljivo da Celjski grad proživljava jednu tipičnu životnu priču i sudbinu

utvrde koja veoma naglo prolazi put od sjaja i moći, utvrde simbola velikaške i carske vlasti, do ruševine iz koje se još samo može iscrpiti građevinski materijal i nikakva korist više. U tom je smislu celjska povijest samo malo bolje dokumentirana ali zacijelo ni po čemu različita od sudbine stotina drugih utvrda šire okoline.

Celjski grad je razveden i policentričan fortifikacijski kompleks, koji se razvija na istaknutoj uzvisini nad Savinjskom dolinom i trgovištem istog imena, na drugoj obali rijeke. Obuhvaća brežuljak širokog hrpta, te se kronološki razvija od najistaknutije točke nad rijekom, ujedno najbliže gradu, u smjeru spuštanja brežuljka. Središte kompleksa je volumen nekadašnje romaničke jezgre Grada, s volumenom starog palasa i druge stambene zgrade koja je ispunila prostor gradskog dvorišta. Ulaz u ovaj 'unutrašnji grad' čuva obrambena kula i složeni sustav utvrđene škarpe. Volumensku protutežu ovom dijelu građevine čini tzv. Friedrichova kula, koja, iako postavljena nešto niže, nadvisuje kompleks i dominira iz daljine kao najistaknutiji akcent Grada. Kompleks je obzidan višestrukim prstenom vanjskih bedema, koji tvore vanjska dvorišta, te su i sami ojačani obrambenim kulicama. Nepravilan tlocrt prstena bedema i uvid na terenu svjedoče da je Grad građen potpuno se povinujući pravilima konfiguracije terena, što je karakteristično za razdoblje fortifikacijske arhitekture, bez rezidencijalnih svojstava.

Najranijoj etapi izgradnje pripada jezgra Grada, koja se sastoji od izduženog peterokuta, lijepo vidljivog na planu na zapadnoj strani kompleksa, u kojemu je ugrađen originalni palas i stara vodosprema. Razvojem Grada najprije se ispunjava unutrašnje dvorište drugom stambenom zgradom, te dobiva vanjski, još uvijek tijesno priljubljeni, obrambeni prsten bedema. Kao potpuno zaseban, dislociran objekt gradi se početkom 14. stoljeća 'Friedrichova kula', a stara gradska jezgra, sa sjeverne strane, dobiva vanjsku kulu za obranu ulaza. U sljedećoj fazi, oko 1400., drugim prstenom bedema, bit će spojena stara gradska jezgra s 'Friedrichovom kulom'. Nakon toga gradi se i treće vanjsko dvorište, dok se istovremeno stara jezgra odvajava škarpom koja poboljšava

mogućnost obrane. Pred ovom jezgrom gradi se nad šarpom kula koja dodatno štiti ulaz. U nekoj kasnijoj fazi razvoja, početkom 16. stoljeća, kompleks s južne strane dobiva vanjski ojačani bedem posebno prilagođen vatrenom oružju. To bi u kratkim crtama bio pregled razvoja Celjskog grada, koji, kako smo već spomenuli, strateški beznačajan u kontekstu razvijenog vatrene oružja, veoma rano bude napuštan od stanovnika i posade.

Tipološki, Celjski grad možemo danas usporediti s razvalinom Wolkenstein u Gornjoj Štajerskoj. I ovaj je grad, kao i Celje, dijelio sličnu sudbinu. Sagrađen na uzvisini nad rijekom Enns, bio je leno admontskih redovnika, te je također, napušten od posade i stanovnika, trpio zub vremena i ostale razorne utjecaje. Jednako ima nepravilnu poligonalnu, vjerojatno romaničku jezgru, u koju je uklopljena visoka obrambena kula. Slijedeći konfiguraciju terena, širi se nepravilnim vanjskim dvorištima, koja obuhvaćaju vanjske obrambene objekte. Ova tipologija nije nešto specifično regionalno, nego naprosto način gradnje utvrda koji uvjetuju mnogo šire okolnosti i tehnologija ratovanja. Slično je građen npr. Medvedgrad nad Zagrebom, Samobor, a od većih srednjoeuropskih utvrda, Trenčin u Slovačkoj. Jednako tako i mnogi drugi gradovi koji su se od romaničkih stambenih utvrđenih kuća proširili u složenije stambeno- obrambene komplekse u razdoblju hladnog oružja.

U ovoj općoj tipologiji leži i glavni uzrok propadanja ovih utvrda. Njihov je razvoj uvjetovala određena ratna tehnologija. Radikalna promjena ove tehnologije, te razvoj vatrene oružja, učinio ih je smetnjom i potencijalnom opasnošću. To je zajedničko tipološki svim srodnim nabrojenim utverdama, koje se danas ili s velikim naporima obnavljaju ili ih promatramo i nemoćno dokumentiramo pojedine faze njihovog propadanja. Međutim, i to je razlog što smo za primjer odabrali Celjski grad, jer se ova stara utvrda posljednjih dvadesetak godina sustavno istražuje i obnavlja. Iako ova obnova možda ne teče nekim brzim tempom koji bismo priželjkivali, ona nam pokazuje mogući put i za mnoge naše utvrde na privlačnim lokacijama.

Iako prvi izvještaj jedne komisije, s prijedlogom za nužne popravke i obnovu Celjskog grada nalazimo još u dalekoj 1579., o konzervatorskoj obnovi u suvremenom smislu te riječi možemo govoriti tek od početka prošlog stoljeća, točnije, od 1909.-1913., kada se društvo ljubitelja starina Musealverein Cilli prihvatilo opsežne obnove stambenog palasa. Radovi su podrobno dokumentirani, te je na prvi pogled vidljivo da, koliko toliko, očuvanu panoramu celjske gradine koju poznajemo sve do 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, dugujemo upravo ovoj obnovi. Poput drugih suvremenih, i ova je obnova izvođena i praćena istraživanjima kastelologa te povjesničara arhitekture, mada je razumljivo da je u odnosu na naše suvremeno gledište metodologija još bila u povojima. No ti su nedostaci manje osjetljivi na gruboj kastelološkoj građi, koja, čak niti u slučajevima regionalno važnih i najvažnijih utvrda poput Celja, ne sadrže nikakvu sofisticiranu povjesnomjtničku građu, arhitektonske detalje i sl., ako je takve građe i bilo, ona je zacijelo prva pala žrtvom davnih eksploatacija kamene građe u stoljećima zapuštanja grada. Sve ostalo je stvar statike i obnove debelih bedema i visokih kula, zidanih vapnenim vezivom i grubim lomljencem. Ipak, istraživač koji danas pristupa ovom gradu, mora imati na umu da je gotovo pola gradnje ponovo sazidano početkom 20. stoljeća.

Prvo sustavno kastelološko istraživanje gradnje provodi se od 1971.-1972., u razdoblju koje možemo smatrati zlatnim dobom, odnosno procvatom konzervatorsko restauratorske djelatnosti u zemljama tadanje Jugoslavije. Istražujući pojedine spomenike širom države, gotovo da i nema niti jednoga o kojem nije zabilježena jača konzervatorska aktivnost. Od 1970-tih godina aktivno djeluje Savezni restauratorski institut u Beogradu. Na pojedina spomenička područja dolaze arheološke i restauratorske ekipe iz različitih država Europe da bi kroz praksu odškolovali mlade kadrove studenata i diplomanata. No, ubrzano se razvija i Restauratorski zavod Hrvatske, koji postaje vodeća ustanova ove vrste na području Jugoslavije.

I u samom Celju, pored prvih temeljitih istraživačkih radova na starom Gradu, provode se

arheološki i istražni radovi na crkvi Sv. Danijela i kapeli Žalostne Matere Božje. Stručnu ekipu koja provodi istraživanja na oba, toliko različita spomenika, predvodi Ivan Stopar, autor većine studija o Celjskom gradu, kojima se koristio i autor ovog ogleđa. Počev od 1971., kontinuirano se provode istraživački arheološki i konzervatorski radovi, te sanacijski i restauratorski radovi na spomenicima. Otkapaju se temelji, zasute su substrukcije i podrumi pojedinih zgrada, statički saniraju i obnavljaju zidine, te se rekonstruiraju originalna krništa koja uvijek daju onu nepovnljivu panoramu starim utvrdama.

Program prezentacije, po obnovi, donesen je već 1974., te je predviđao različite sadržaje, kombinaciju muzejske prezentacije i turističko ugoditeljske ponude. Takav je pristup bio uobičajen, te je donekle bio uvjetovan prilikom sredstava i interesom potencijalnih investitora. Stoga i nije čudno što se takav program 'u hodu', slijedom rezultata istraživanja, stalno mijenjao. Obnova je još u tijeku, mada je posljednjih godina osjetljivo manji intenzitet radova, posebno otkad je počela paralelna obnova drugog bisera srednjovjekovne civilne arhitekture u istom gradu, Dvora u mjestu.

Dovršena je obnova 'Pelikanove kule', te je napravljen izvedbeni projekt za 'Friedrichovu kulu'. Nakon prvog projekta obnove, koji je pretpostavljao potpunu obnovu svih objekata utvrde i stavljanje svega pod krov, izveden je, suvremenoj konzervatorskoj praksi bliskiji projekt obnove, koji samo neke gradske kule stavlja 'pod krov', izvodi natkrivenu šetnicu samo po dijelu prstena bedema, otvara obrambenu škarpu s prilaznim mostom prema unutrašnjem gradu, dok palas i još neke dijelove gradnje konzervira u zatečenom stanju, čisteći nasip i dvorišta.

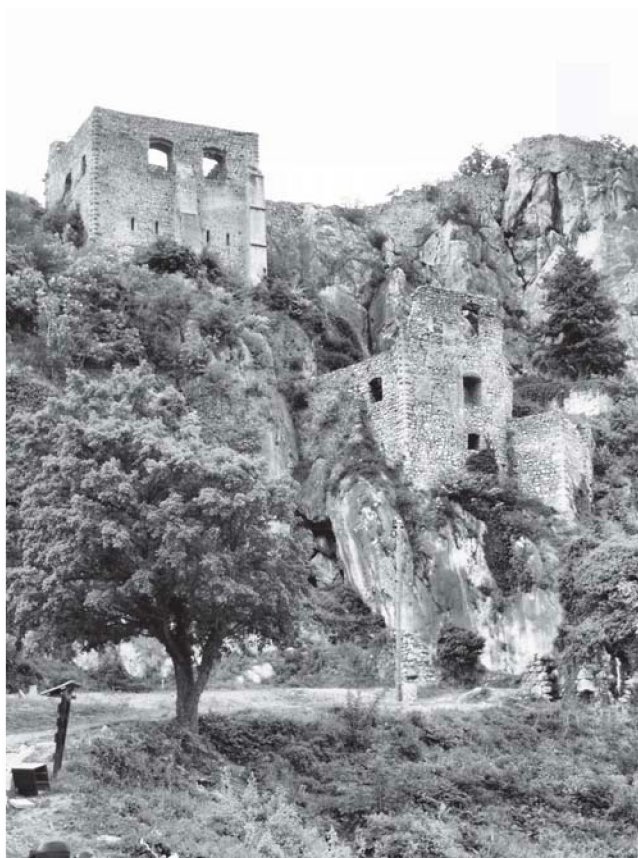
Danas su prilikom planova obnove i revitalizacije u prvom planu programi koji trebaju zainteresirati potencijalne investitore. To ponekad u drugi plan gura istraživanja i konzervatorske interese spomenika. Istovremeno su i u konzervatorskoj djelatnosti prisutni drugačiji trendovi. U tom smislu ovaj posljednji projekt, prema kojemu je velik dio posla i obavljen, moderno je i uzorno rješenje, koje ovdje prezentiramo u smislu raz-

govora koji su započeti prije nekoliko godina, za obnovu i konzervatorsku zaštitu gradine Veliki Kalnik. Program revitalizacije za Grad Celje još nije utvrđen. Prema posljednjim informacijama iz zaštitarske službe u Celju, sve se opet vrti oko muzejske prezentacije i ugoditeljske ponude. I to je, opet, pitanje oko kojega se sve vrti, kako u Celju, tako i, u budućnosti, na Kalniku. Jer još više od same obnove, ono što će garantirati i opravdati uložene napore, bit će program koji će osmisliti budući život obnovljenog grada, kao dijela turističke ponude, centra za obuku u alpinističkom penjanju, zmajarstvu, kao referentne točke za šetnje po prirodi i sl. Veliki Kalnik u pripremi buduće obnove može upravo mnogo naučiti od Celjskog grada i njegove obnove. Gledajući obnovljene, kao ogledne uzorke, Pelikanovu kulu i djelove bedema Celja, lako možemo zamisliti visoku kulu Kalnika prežbukanu i obijeljenu, s obnovljenim prozorskim oknima i visokim šatorastim krovijem pokirivenim laganom šindrom, kako dominira nad krajolikom. U tijeku su određeni istraživački i zaštitni radovi na Velikom Kalniku, te bi u ovom trenutku, prije zaokruženja neke faze tih radova, bilo ishitreno razglabati što se sve može, te što bi konzervatorski bilo opravdano, obnavljati. No sigurno je, i za to nisu potrebna posebna istraživanja, da postoji kvalitetan materijal koji se može iskoristiti u turističke svrhe, a ujedno i prezentacijom i obnovom popularizirati srednjovjekovne utvrde i kastelologiju.

Sl. 1. Celjski grad, pogled s Friedrichove kule na Pelikanovu kulu i palas, stanje 1998. Foto: Z. Balog.

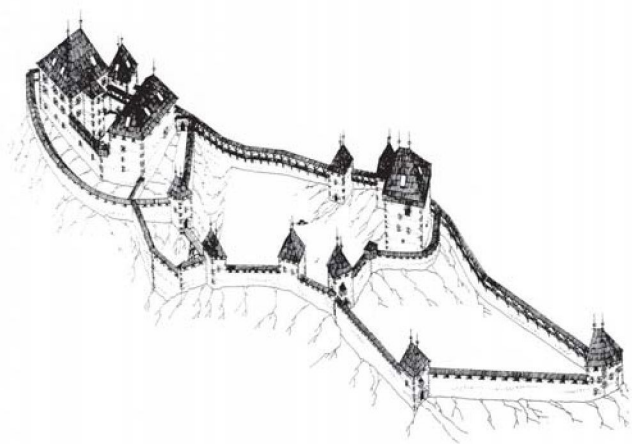
Sl. 4. Pogled na Veliki Kalnik, aktualno stanje. Foto: Z. Balog.

Sl. 2. Friedrichova kula, stanje 2006. Foto: Z. Balog.

Sl. 5. Velika kula. Foto: Z. Balog.

Sl. 3. Celje u vrijeme najveće moći obitelji Celjskih, poč. 15. stoljeća
(prema: I. Stopar, Stari grad Celje, Celje 2000., str. 125.

Korištena literatura

- I. Stopar, Opatijska cerkev v Celju, Celje 1971.
I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1977.
I. Stopar, Stari grad Celje, Celje 2000.
Gj. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920.
Die Grafen von Cilli, Ausstlungkatalog, Pokrajinski muzej Celje, 1999.
H. Dopsch, Die Freien von Sanneg als steiriche Landherren und ihr Aufstieg zu Graffen von Cilli, Zbornik mednarodnega simpozija, Celjski grofje: stara tema - nova spoznanja, Celje 1998.

SUMMARY

The Old Town of Celje, conservation and presentation suggestion

Key-words: the Town of Celje, Veliki Kalnik, mediaeval fortresses, art-conservation renovation

The old town of Celje falls into the most significant medieval fortresses of the whole Slovenian territory. It is here taken as example of the changes that occur in fortified towns in Middle Europe. Constructed out of pure necessity, these towns rarely abound in stylistically and artistically made details but they do have their functional logic that followed certain changes in style and warring technology. As fire weapons developed, such towns gradually lost their importance and eventually were abandoned soon falling into ruins, very often transformed into quarries. The author discusses possible models of research, conservation and revitalisation of fortresses that could become attractive features of modern life. The text refers to talks on the preservation of the fortress of Veliki Kalnik, recently started by the Municipality of Kalnik.